

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligida 2014-yil 19-dekabrda 0055-raqam bilan qayta ro'yxatga olingan.

2022-yil. 5-son.

Tahrir hay'ati:

Baxtiyor SAIDOV
Dilshod KENJAYEV
Nizomiddin MAHMUDOV
Yorqinjon ODILOV
Nasirullo MIRKURBANOV
Jabbor ESHONQULOV
Valijon QODIROV
Baxtiyor DANIYAROV
Abdurahim NOSIROV
Tolib ENAZAROV
To'liqin SAYDALIYEV
Ravshan JOMONOV
Zulxumor MIRZAYEVA
Qozoqboy YO'LDOSHEV
Tajixon SABITOVA
Salima JUMAYEVA
Nilufar NAMOZOVA
Lutfullo JO'RAYEV
(bosh muharrir o'rinsbosari)

Bosh muharrir

Bahodir JOVLIYEV

Sahifalovchilar:

Akmal FARMONOV
Gulnoza VALIYEVA

Nashr uchun mas'ullar:

Nilufar NAMOZOVA
Nigora URALOVA
Yuliya MUSURMANOVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Matbuotchilar ko'chasi 32-uy.
Telefon: (98) 121-74-16,
(71) 233-03-10, (71) 233-03-45,
(71) 233-03-67.
e-mail: til_adabiyot@umail.uz
vab-sayt: www.tilvaadabiyot.uz

Jurnaldan ko'chirib bosilgan maqolalar "Til va adabiyot ta'limi" dan olindi, deb izohlanishi shart.

Jurnaldan nashr etilgan maqolalarda mualliflarning tahririyat nuqtayi nazariga muvofiq kelmaydigan fikr-mulohazalari bosilishi mumkin.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

Bosmaxonaga. 2022.25.04. da topshirildi. Ofset usulida chop etildi. Qog'oz bichimi 60x84/8. Shartli bosma tabog'i 6.0. «Arial» garniturasida. 10, 11 kegl. «ECO TEXTILE PRODUCT» MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Manzil: Toshkent sh. Mirobod tum., Matbuotchilar ko'chasi 32-uy. Buyurtma ___ Adadi 2100 nusxa. Bahosi kelishilgan narxda.

1991-yildan chiqa boshlagan

TIL VA ADABIYOT TA'LIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGINING
ILMIY-METODIK JURNALI

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ
ЖУРНАЛ МИНИСТЕРСТВА
НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

ПРЕПОДАВАНИЕ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
LANGUAGE AND LITERATURE
TEACHING

SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL JOURNAL OF THE MINISTRY
OF PUBLIC EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU	
Baxtiyor DANIYAROV. Yozuv madaniyatimiz tarixiga nazar	3
Muborak JURAYEVA. Nofilologik yo'nalishdagi bilim yurtlarida ikkinchi chet tilni o'qitish: muammolar va yechimlar	5
TARJIMASHUNOSLIK	
To'liqin SAYDALIYEV. Abdulla Qodiriy falsafiy-axloqiy qarashlarining ruscha tarjimalardagi in'ikosi	7
TAHLIL	
G'olibjon NURALIYEV. Til birligida taqlid so'zlarning o'rni	10
Shoiraxon SHOKIROVA. Ota mehri chizgilari	12
Ilyos ISMOILOV. "Saddi Iskandariy" dostonida me'rojning badiiy tasviri	14
Sitorabonu ATAULLAYEVA. Hikoyachilikda an'ana va mahorat	16
Ikram MAMBETOV. Traditional artistic forms in Karakalpak poetry	17
TILSHUNOSLIK	
Dilnoza NAMOZOVA. Phonetic interference in the speech of cadets studying English as a second foreign language	19
Sokhiba SAPAEVA. Realization of time metaphors and cultural implications	21
TADQIQOT	
Hamida ORTIQOVA. Maydon turlari va assotsiativ maydon xususida	24
Nozimaxon MAMADJANOVA. Interferentiv kompetensiyani shakllantirishda leksik interferensiyani bartaraf etish yo'llari	26
Shahnoza ALIYEVA. Qisqartma so'zlar derivatsiyasi xususida	28
Ulug'bek YO'LDOSHEV. Nasriy tarjima kompetensiyasi qanday shakllantiriladi?	30
Dildora KAMBAROVA. Chet tilni o'qitishda internet veb-saytlari va dasturlardan foydalanish	32
Navbahor MAMATALIYEVA. Ingliz va o'zbek tillaridagi vatan mazmunli aforizmlarning semantik maydoni	34
Nodira QURBANOVA. Ingliz tili "lingua franca" sifatida	35
KICHIK TADQIQOT	
Farida SAIDOVA. Sinonim leksemalar izohlaridagi ba'zi darajaviy ishoralar xususida	37
Sharifa NABIYEVA. Ortologik o'quv lug'atlari taraqqiyoti va muammolar	38
Orzigul ABLAKULOVA. Badiiy diskursning milliy o'ziga xosligi	41
Nazira YANGIBAYEVA. O'zbek tilshunosligining o'rganilishida "Maorif va o'qitg'uchi" jurnalining tutgan o'rni	42
Dildora SHARIPOVA. Zoonim komponentli frazemalarning lingvomadaniy xususiyatlari	44
Parda QURBONOV. Bayronning "Shiloyon tutquni" poemasi tarjimasida vazn, ritm o'zgarishlari	45
Normat YO'LDOSHEV. Cho'lpon she'riyatida vaznlar transformatsiyasi	47
ИЗ ОПЫТА ПРЕПОДАТЕЛЯ	
Шахноза ХОЛМАТОВА. Современный подход к изучению грамматики иностранного языка в профессионально-направленном обучении	49
ЯЗЫКОЗНАНИЕ	
Феруза МАМАДАЛИЕВА. Актуальность семантического значения слова	51
Феруза КОДИРОВА. Лингвокультурологические особенности цвета в русских фразеологизмах	52
Маржан КАМБАРОВА. Лингвостатистический анализ номинацентрических пословиц казахского языка	53
Рамина ЯГАФАРОВА. Заимствования из узбекского языка в современном молодежном сленге	55
Сардор ЖАББОРОВ. Национально-культурные особенности гендерной лексики в русском и узбекском языках	58
МАСТЕРСТВО ПЕРЕВОДА	
Кодиржон НОСИРОВ. «Волчи нежности» и кое-что другое в классе	59
Майя ЭМ, Фазлиддин ЯКУБОВ. Переводчество и переводческая наука	62
СЛОВАРИ	
Назира ДУСБАЕВА. Важность изучения региональных словарей английского языка	64
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ	
Дмитрий ПОПОВ. О структурном влиянии русского языка на узбекский язык	66
Бахтиёр ГАФУРОВ. Исследование рекламы медицинских услуг и лекарственных препаратов, предназначенных для мужчин или женщин	69
Тимур НИЗАМУТДИНОВ. Проблема художественного явления «сцена на сцене» в трагедии Уильяма Шекспира «Гамлет»	71
Георгий ЖАКУПОВ. Морфонологические характеристики как проявление типологических различий фюзонных и агглютинирующих языков	74
Бехруза АКМАЛОВА. Успешный PR в кризисных ситуациях: реальность или инсценировка?	76
ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ	
Халифа ПАЛУАНОВА. Различные методы обучения грамматике младших школьников	78

TIL VA ADABIYOT

TA'LIMI

ПРЕПОДАВАНИЕ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

jurnali

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining
Filologiya va Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy
natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrdir.

Ilyos ISMOILOV,
ToshDO'TAU doktoranti, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)

“SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDA ME'ROJNING BADIY TASVIRI

Alisher Navoiy “Saddi Iskandariy” dostonida koinot jamoliga xol bo'lib tushgan kecha – Me'roj tunida Muhammad (s.a.v.)ning Arshi a'loga sayrini alohida bobda badiiy tasvirlagan. Islom mintaqasi adabiyotida keng tasvirlanuvchi me'roj lavhasining ildizlari Qur'onning ikki: “Isro” va “An-najm” suralariga borib bog'lanadi. [1: 282, 526] Hadislarda ham bu haqida ma'lumotlar uchraydi, tafsirlarda esa bu sarguzasht yangi ma'lumotlar bilan boyib bordi. Mazkur matnlar Islomning dastlabki davrlarida me'roj sujetining shakllanishiga xos jihatlarni ko'rsatib beradi. [2: 16]

K.Gruberning fikricha, mistik ijodkorlar XII asr boshlarida Muhammad payg'ambar me'rojini o'zlarining badiiy asarlariga muvofiqlashtirib, mazkur mavzuni ilohiy bog'lanishning asosiy ramzi sifatida qabul qilishdi va o'zlarining ruhiy yuksalishlari ifodasi uchun me'roj tasvirini vosita qilishdi. [2: 54] Debochada me'roj tasviriga alohida e'tibor qaratilishining o'ziga xos sabablari ham mavjud. Avvalo, mazkur bob mohiyatan Payg'ambarning buyukligi, sharafini ta'kidlashga qaratilgan. Zero, tasvirning yuksak nuqtasi Payg'ambarning Alloh jamoliga yetishish lahza-si bo'lib, bu Islom ta'limotiga ko'ra eng ulug' sharaftir. Bunday sharaftning nubuvvat tarixida Muhammad (s.a.v.) dan boshqa payg'ambarga nasib etmagani esa butun musulmon olamining faxri hisoblanadi. Mana shu faxr tuyg'usi va Payg'ambarga muhabbatni izhor etish istagi me'rojnomaarning Islom mintaqasi adabiyoti debochalaridan muqim o'rinni olishiga asosiy omil bo'lib xizmat qilgan. Nizomiyshunos Sirojiddin Hojining qayd etishicha, na'tlardan maqsad tavihd g'oyasini o'rgatish, muhofaza etish va yoyish hamdir. [3: 69] Keyinchalik bunday boblar Sharq dostonchiligi debochalarining an'anaviy qismiga aylangan va har bir ijodkor uchun mahorat sinovi tusini olgan. Buning mushkulligi shundaki, barcha me'rojnoma uchun tasvir obyekti mohiyati oldindan ma'lum, bu hol tabiiy ravishda muayyan tipologik holatlarni yuzaga keltiradi, shunga qaramay har bir ijodkor individuallikka intilishi shart bo'lgan. E'tibor berilsa, masnaviyalarda keng qo'llanadigan nazariy fikr va badiiy ilovalar usuli doston debochasida ham namoyon bo'lgan. Ya'ni Tavsif na't nazariy qism, Me'roj na't amaliy qism.

Navoiy o'z ijodiy prinsipiga muvofiq, me'roj tasvirida ham yangicha talqinga intilgan. Uning bu boradagi dastlabki qadami sarlavhadan boshlanadi: *Ul humoyi baland-parvoz tayronining sur'ati ta'rifidakim, me'roj shabistonida ko'zi nargisi bila ko'ngli g'unchasi “ma zog'al basaru va ma tag'o” jo'yboridin shodobdurur va taqarrub ayvonida muqavvas qoshlari “qoba qavsayni av adno” e'tiboridin bahrayob*. Sarlavhada ikkita oyat iqtibos qilingan, birinchisining matni to'liq: “Ma zog'al basaru va ma tag'o”, ya'ni “(Payg'ambarning) ko'zi (chetga) og'gani ham yo'q, o'z haddidan oshgani ham yo'q”. Ikkinchisi qisqartirilgan tarz-

da, to'liq matni esa quyidagicha: “Fa kana qoba qavsayni av and”, ya'ni “Bas, (Muhammadga) ikki kamon oralig'idek yoki (undan ham) yaqinroq bo'ldi”. [1: 526]

Bob sarlavhasida gap nima haqida ketayotgani aniq bo'lsa-da, asosiy qahramon kim ekani oshkor etilmay, yuqoridagi oyatlar orqali ishora qilinadi va bu badiiy usul o'quvchida qiziqishni kuchaytiradi. Har ikki oyat bobda tasvirlanishi ko'zda tutilgan badiiy maqsadga bevosita aloqador bo'lib, Navoiy dastlabki oyatni o'z ma'nosida, ikkinchi oyatni esa Payg'ambarning Tangriga qay darajada yaqin borganini anglatish uchun qo'llaydi. Bu o'z-o'zidan sodir bo'lmagan, tasavvuf adabiyotida bu oyat ko'proq mazkur ma'noda talqin etilgan bo'lib, uning “qoba qavsayn” va “av adno” qismlari alohida istilohlar sifatida ishlatilgan. **Qoba qavsayn** – ikki kamon o'rtasi. Oriklar nazdida ilohiy amrda ismlar orasidan qabul qilinganiga ko'ra ilohiy va asmoiy qurb (yaqinlik) maqomi, bu ismlar ibdo, ioda, nuzul, uruj, foiliyyat, qobiliyyat kabilar bo'lib, ularni vujud doirasi deb ataydilar. Shuningdek, “qob” vujud (vojib bo'lgan) va imkon doirasiga ishora, “qavsayn”ni mana shu ikki doiraga ishora ham deyilar. Agar solik borliq maqomidan tashqariga qadam qo'ysa, foni bo'ladi, Haq vujudida singib ketadi va imkon doirasi vujud doirasiga yaqinlashadi hamda vujud va imkon birlik hosil qiladi. [4: 631] Ammo bu qurbning zotiy emas, sifatiy ekani ham qayd etilgan. Bundan so'ng **“Av adno”** (yanada yaqinroq) maqomi bor. “Qoba qavsayn” Haq bilan birlashishdan ittisol – yaqinlik deyilgan ajratishning (yaxshini yomondan) baqosi bilan barobar, “av adno” esa ayni jamdagi zotiy ahadiyyatdan iborat. “Av adno”da ajratishlar va ahamiyatli bo'lgan ikkilik sof fano va komil butunlik sababli qul va Haq orasidan ko'tariladi. [5: 58]

Navoiy bobda vahdati sirf – sof vahdat masalalarini tasvirlashni maqsad qilgan, zero, me'roj bunday nozik masalalarga o'ziga xos yechim ko'rsatish, o'z pozitsiyasini ifodalash uchun juda qulay edi. [6: 55] Shu bois Navoiy bobda yuqoridagi istilohlar orqali mazkur masalalarga keng to'xtaladi.

Navoiy me'roj bobini ulug'vor tashbehlar bilan boshlaydi:

*Ne shom ul shabistoni farxundafol,
Bo'lub ofarinish uzorig'a xol.
Demay xolkim, gesuyi mushkrez,
Qilib ofarinish uza mushkbez.* [7: 17]

Ya'ni u shom qanday baxtli kechaki, koinot jamoliga xol bo'lib tushdi. U xol emas, butun olamga yoqimli ifor taratuvchi sochdir. Falakni jamol, me'roj kechasini undagi xol sifatida mushohada etish uchun insonning tasavvuroti qanday ko'lamdor bo'lishi yoki butun olamni jamol va me'roj kechasini unga tutash qora soch qiyofasida idrok etish uchun xayoloti naqadar ulug'vor bo'lishi zarur?!

Navoiy dastlab kechaning qorong'uligiga diqqatni tortadi, so'ngra yorishish tasviriga o'tadi. U dastlabki baytda mana shunday go'zal manzara yaratadi, lekin bu uning asosiy maqsadi bo'lmay, qora rangga urg'u berayotgani ham, me'roj shabistonini xol va sochga o'xshatishi ham tasodif emas.

Navoiy bob davomida sarlavhadagi "Fa kana qoba qavsayni av adno" oyati mazmuniga oid qarashlarini davom ettirib, bu baytlar orqali ruhning Alloh huzuriga yuksalishiga doir haqiqatlarni mumkin darajada ifodalashga intiladi. Sharqda me'roj voqeasiga ma'naviy kamolot dasturi sifatida ham qarashgan, ayni mana shunday qarash dastlabki ikki baytda me'roj tuning xol va sochga tashbeh qilinishiga olib kelgan. Xol – soliklar nazdida yo'li, zavq ahli nazdida esa haqiqiy vahdat nuqtasi. So'fiylar istilohida kasratning boshlanishi va intihosi bo'lgan vahdat nuqtasiga ishoradir. G'aybiy huviyatga (butun haqiqatlarni qamragan mutlaq haqiqat) o'xshaydi, chunki idrok va shuurdan maxfiydir. [4: 344] Gisu deb huviyat olamiga bo'lgan talab yo'lini aytganlar va hablal matn (mahkam ip, arqon; Qur'on, ilohiy amrlar) undan iboratdir. [4: 676] Ya'ni Navoiy me'roj tuning xolga o'xshatish orqali bobda Haqqa yetishish yo'li, vahdat to'g'risidagi haqiqatlarni yoki gisuga tashbeh qilganda qurbat hosil qilishga ko'mak beruvchi ilohiy amrlar, me'roj mo'jizasi hikmatini tasvirlamoqchi ekaniga ishora qiladi.

Navoiyning me'roj peyzajiga o'ta ohistalik xos, u ilohiy mo'jiza tasviriga o'tishdan oldin uning munosib shart-sharoit, muhitda yuz berganini ko'rsatishga e'tibor qaratadi. Navoiy munosib sharoitni tasvirlagach, Payg'ambarning manzilini eslatadi, so'ngra nogoh barq chaqilib, ofoq nurga to'lgani va barqdek uchuvchi Jabroil barqandom ot – Buroqni yetaklab Payg'ambar ostonasiga olib kelgani qayd etiladi, ya'ni Navoiy lavhalarni o'zaro mantiqiy ketma-ketlikda bog'lab boradi. Masalan, tasvirga mo'jizalarga xos "nogohoniy chaqnash" detalini olib kiradi, ana shundan so'ng me'roj mo'jizasining asosiy voqealari tasviriga o'tadi. Manbalarda ham me'roj kechasi Jabroil alayhissalom bir nechta farishtalar bilan tushib, o'zlari bilan "xachirdan kichikroq, eshakdan cho'ngroq Buroq otini jannatdan keltirgan"i qayd etilgan. [8: 93] Bundan tashqari, Navoiy Jabroil Haqdan Muhammadga durud keltirganini maxsus qayd etadi:

*Yuzin mehrdek aylagach xoksud,
Habibig'a yetkurdi Haqdin durud.
Ki, hijron bisotin tay etmak kerak,
Qo'pub Haq visolig'a yetmak kerak.* [7: 19]

Navoiy ayni suhbatni kiritishi kerak edi, chunki ushbu suhbat bahonasida bobdan ko'zlangan asosiy maqsad –

hijron masofalaridan o'tib, Haq visoliga yetish haqidagi fikrni ta'kidlash imkoni paydo bo'lardi.

Navoiy Payg'ambarning yetti falakdan o'tib boriishi tasvirida o'ziga xoslik namoyon qilgan. Oy, Atorid, Zuhra, Quyosh, Mirrix, Mushtariy, Zuhul va o'n ikki burj Payg'ambaridan fayz topib, uning kelganidan sururlanadi, o'z navbatida, qarshisida xijolat tortadi. Navoiyning bu tasvirlardan asosiy maqsadi Payg'ambarning sayyid ul-mursalini ekanini ta'kidlash, shu bois ijodkor tazod va tashxis san'atlariga tayanib, butun koinotni shaxslantiradi va ularning so'zi-yu harakatlarini asosiy maqsadga yo'naltiradi. [6: 55] Tavhidda bo'lganidek, me'rojda ham Muhammad (s.a.v.)ning sayri munosabati bilan sakkiz qavat osmon tasvirlanadi, ammo hamdning aksi o'laroq na'tda koinot va burjlar tasviri vertikal yo'nalishga ega. Navoiy har bir sayyora tasviriga ikki bayt ajratadi va ularga xos xususiyatlar o'z maqsadi ifodasi uchun anchagina batafsillikni ta'minlaydi. Navoiy 12 burjni batafsil tasvirlaydi, buni Arsh tasviriga o'tishdan oldingi zaruriy shart deb biladi.

Payg'ambarning falaklardagi sayri tasviridan so'ng, Arsh va Lomakon tasviriga o'tiladi. Navoiy Payg'ambar Rafradidan o'tganidan so'ng Jabroil va Buroq hamrohlikdan to'xtaganini aytadi. Lomakon va Muhammad (s.a.v.)ning u yerdagi holati tasviridan Navoiy o'zlik va vahdatga doir qarashlarini ifodalash uchun poetik variatsiya imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalanadi. [7: 24–34] Eng muhimi, Navoiy tasvirda o'zlik va tavhid masalalarini ishq bilan omuxta qilish orqali salafilariga nisbatan originallik namoyon etgan.

Navoiy payg'ambarning Alloh huzuridan qaytishi tasvirida ham salafilarini takrorlamalikning uddasidan chiqqan. Navoiy Muhammad (s.a.v.)ning bir damlik safardan buyuk himmati bilan ummati murodini hosil qilib qaytganiga diqqatni qaratib, boshqa ijodkorlar, masalan, Nizomiy me'roj voqeasidan so'ng choriyorlarga sano aytadi. Nizomiyning bu tasvirlari ham debochanavislik an'anasi-ga muvofiq, chunki Sharq debochalarida manoqib doimiy tarkibiy qism sanalgan. [10: 32]

Xullas, Tavhidda bo'lganidek, me'rojda ham Muhammad (s.a.v.)ning sayri munosabati bilan sakkiz qavat osmon tasvirlanadi, sakkiz falak va 12 burjni bosib o'tish tasvirida jangovor ruh ustuvor, go'yo Muhammad (s.a.v.) sakkiz falak, 12 burj va Arshni fath etadi. Debochadagi bunday o'zgaruvchan xususiyatlar, tasvir maromi asar mavzusi va undan ko'zda tutilgan adabiy maqsad bilan mutanosib. Sakkiz falak va 12 burj tasvirida muntazam mantiqiy tazod qo'llanishi ham Payg'ambarning ulug'ligini ta'kidlashga xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qur'oni Karim (ma'nolarining tarjimai). Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2001. 617 bet.
2. Gruber Ch.J. The Prophet Muhammad's Ascension (mi'rāj) in Islamic Art and Literature, a. 1300-1600: A diss. ...PhD. – Pennsylvania, 2005. – 527 p.
3. Hai S. Həzrət Nizami Gənevini meranamlərinin şərhı. – Baki: Nafta-press, 2010. – 768 s.
4. Sajjodiy Saidja'far. Farhangi istilohot va ta'biroti irfoniy. – Tehron: Tahuriy, 1370 (h.). – 812 s.
5. Uludağ S. Tasavvuf terimleri sözlüğü. – Istanbul, 1995. – 604 s.
6. Mullaxo'jayeva K. Alisher Navoiy g'azaliyotida tasavvufiy timsol va badiiy san'atlar uyg'unligi ("Badoe' ul-bidoya" devoni asosida): filol. fan. nomz. ...diss. – Toshkent, 2005. 148 bet.
7. Navoiy A. MAT. 20 tomlik. T.11. – Toshkent: Fan, 1993. 640- bet.
8. Sog'uniy A. Tarixi Muhammadiy. – Toshkent: Sharq, 2013. 672- bet.
9. To'xliyev B. Yusuf Xos Hojib va turkiy xalqlar folklori. – Toshkent: BAYoZ, 2013. 114- bet.
10. Taroziy Shayx Ahmad ibn Xudaydod. Funun ul-balog'a. – Toshkent: Xazina, 1996. 212- bet.